

opfattes som en drivende kraft, føjer biografien lidet til Sjøqvists, Henning Nielsens og Finks tidligere behandlinger.

Når Rambusch fremhæver de elementer, der peger frem mod dannelsen af Det konservative Folkeparti i 1915 – hvor Scavenius's protégé Asger Karstensen spillede en rolle – er det givetvis rigtigt på nogle områder, men det bør nok understreges, at Scavenius' initiativer efter 1894 delvis synes at hænge sammen med personlig frustration og ambition, og at han jo efterhånden blev taget mindre alvorligt af partifæller, vælgere og af de politiske modstandere, som det måtte blive et af de konservatives mål at søge samarbejde med efter systemskiftet.

Ovenstående gør naturligvis ikke Scavenius til en uinteressant person, men det medfører, at man især læser biografien, fordi den så omhyggeligt dokumenterer de sider af hans virke, der var mindre storpolitiske. Man savner derimod en sammenfattende diskussion af betingelserne for Scavenius rolle og indflydelse, også selv om mange bidrag hertil findes i baggrundsbeskrivelserne på de enkelte felter. Omkostningen ved at læseren er bragt så tæt på en mangesidet persons gøremål er i nogen grad overblikket og den skarpe synsvinkel, der kan gøre biografien virkelig indsigtsskabende i forhold til tidens politik. Som totalportræt af en personlighed og som bidrag til forståelsen af administrationshistorie og meget andet er bogen imidlertid vellykket.

Carsten Due-Nielsen

BENTE ROSENBECK: *Kvindekøn*. Gyldendal 1987, og *Kroppens politik*. Om køn, kultur og videnskab. Museum Tusculanum 1992.

»Når jeg anvender et ord«, sagde Klumpe-Dumpe temmelig hånligt, »så betyder det lige netop, hvad jeg vil have, det skal betyde – hverken mere eller mindre«.

»Men spørgsmålet er«, sagde Alice, »om du kan få ordene til at betyde vidt forskellige ting«.

»Spørgsmålet er«, sagde Klumpe-Dumpe, »hvem det er, der bestemmer – det er det, der er det afgørende«.¹

Med disse replikkene innleder præsens det siste av arbeidene som utgjør disputatsgrunnlaget. Hun uttrykker her i konsentrat det hovedproblem

¹ *Kroppens politik*. Om køn, kultur og videnskab, Museum Tusculanums forlag, København 1992.

hun har tatt opp: Noen bestemmer hva ordet KVINNELIGHET skal bety. Hvem dette er, blir avgjørende for betydningen af begrepet.

Det andre hovedverket i disputasgrunnlaget, handler om »hvordan man bliver kvinde – hvordan kvindelighed, moderlighed og husmoderlighed konstrueres og udformes i en historisk proces«.²

I dette arbeidet hevder præces at den medisinske vitenskapens utøvere, legene, hadde Klumpe-Dumpes rolle, og bestemte hvordan kvinnelighet skulle forstås. Det ble det avgjørende.

I tillegg bygger avhandlingen på to mindre artikler fra 1985 og 1987, som drøfter flere av de problemene som gis sentral plass i de store arbeidene.³

De to hovedverkene er blitt til med 5 års mellomrom. *Kvindekøn* fra 1987 henvender seg til et bredt publikum, mens *Kroppens politik* fra 1992 har en akademisk leserkrets for øye. Det siste arbeide er en reflektert og instruktiv kommentar til det første, og viser en forbilledlig selvkritisk evne og en sterk progresjon i vitenskapelig skarphet og i nyansert og balansert teoriutvikling.

Men det kan også leses som en selvstendig avhandling, hvor de potentialer som finnes i dagens kvindeforskning blir poengtert med styrke og pregnans, og hvor behovet for en gjennomtenkt og eksplisitt teoribruk blir understreket.

Primært er arbeidet en nyansert og veloverveiet plaidoyer for social konstruksjonsteori fram for essentialisme og for mentalitetshistoriske og kulturanalytiske angrepsvinkler. Præces slår til lyd for det hun kaller en dobbelt kulturanalyse, og tegner avslutningsvis konturene av de nye veie kvinne- og kjønnshistorikerne er begyndt å vandre. Dette skal jeg komme tilbake til til slutt.

Bente Rosenbeck har innlagt seg stor fortjeneste ved gjennom sine arbeider å ta opp et grunnleggende problem i all kvinne- og kjønnsforskning: hvordan går det til at fysiologisk bestemt kjønn, det medfødte biologisk kjønn, konstrueres som sosialt kjønn? Det er et rikt materiale som her legges fram, og mange spørsmål kan reise ut fra det.

Jeg skal konsentrere min opposisjon omkring tre hovedpunkter som tas opp i begge arbeidene.

² Bente Rosenbeck, *Kvindekøn. Den moderne kvindeligheds historie 1880-1980*, Gyldendal, 1987, s. 8.

³ Det dreier seg om »På sporet af kvindernes historie. Historisk kvindeforskning«. I Anne-Birte Ravn og Marianne Rostgård, *Kvindefællesskaber*, Hæfter for Historie, Aalborg Universitetscenter, Aalborg 1985, ss. 13-41, og »Køn og klasse set i relation til mentalitetsforandringer«, i Christian Kvium og Birgitte Wählin, (red.), *Mentalitetsforandringer*, Studier i Historisk Metode XIX, Aarhus Universitetsforlag, 1987, ss. 124-143.

For stor makt til Klumpe-Dumpe?

Bente Rosenbeck fremmer et interessant synspunkt når hun sier at den kunnskap den medisinske vitenskap produserte etterhvert ble en del av vanlige menneskers kollektive forestillinger om kjønnsforhold og kvinnelighet, ble til en mentalitet. Til tross for en rekke likestillingstiltak fastholder denne mentaliteten ifølge præces i hele perioden fra 1880 til 1960 kvinner i avhengighet, med moderskap og husmoderlighet som eneste virkefelt. Forstår jeg Bente Rosenbecks framstilling i *Kroppens politik* rett, hevder hun at det er det hun har vist i *Kvindekøn*. Inspirert av Orvar Løfgren har hun testet sin hypotese ved å vise at legenes definisjon av begrepet kvinnelighet hadde stor kulturel gjennomslagskraft, at den fungerte på mange nivå i samfunnet, at den ble til en mentalitet.⁴

Præces er oppmerksom på at det er viktig å diskutere spørsmålet om representativitet for å unngå at det teoretiske utgangspunkt i for sterk grad kommer til å prege det endelige resultat av undersøkelsen. Hun har – kanskje nettopp for ikke å la seg binne – valgt en rekke teoretiske innfallsvinkler og lar seg inspirere av Michel Foucault, av en rekke amerikanske kvinneforskere, særlig Carroll Smith-Rosenberg, av etnologer og antropologer som den engelske Mary Douglas og de svenske Orvar Løfgren og Jonas Frykman. Det har likevel vært et krav til teoriene at de brød med en naturalistisk beskrivelse af historiske fænomener og fremhevet fenomenenes historiske karakter. »Der ligger således en fælles forståelsesramme bag en række teorier, nemlig konstruksjonstanken.«⁵ Valg av teorier er således vel gjennomtenkt og begrunnet, antakelig mere gjennomtenkt i 1992 enn de var i 1987.

Det vil nemlig være min påstand at det teoretiske utgangspunkt for *Kvindekøn* har ført til en overvurdering av gjennomslagskraften for den medisinske vitenskapens konstruksjon av kvinnelighet. Dette synspunktet svekkes ikke av at det i *Kroppens politik* blir pekt på at andre faktorer f.eks. industrialiseringen og det arbeidsbegrep denne førte med seg, også har ytet sitt når det gjaldt å skape den samme forståelse av begrepet kvinnelighet. Heller ikke hadde den medisinske diskurs fullstendig erstattet den religiøse.⁶

Det virker som om ikke bare konstruksjonstanken, men også teorien om patriarkatet, ihvertfall implisitt, har været grunnleggende for arbeidet. Med begrepet patriarkatsteori vil jeg her mene en teori hvor kjønnshierarkiet nok kan omformuleres, men hvor det maskuline be-

⁴ *Kroppens politik* s. 73.

⁵ *Kroppens politik* ss. 94-95.

⁶ *Kroppens politik*, ss. 77-82.

standig vil få primat over det feminine. La meg med utgangspunkt i et sentralt punkt i framstillingen vise hvordan denne teori har dominert resonnementet.

Legenes konstruksjon av kvinnelighet benektet kvinners intellektualitet. Denne forståelse av kvinnelighet kom, slik præs framstiller det, til å prege oppdragelsen av piker og skole- og utdannelsesystemet. Den ga seg uttrykk i den kjønnssegregering av arbeidsplasser som slo gjennom i byene, og i den såkalte husmorideologien som fikk en sentral plass i kvindebevegelsens politikk.

Styrken i denne tesen er den gjennomarbeidede dokumentasjon av hvordan biologisk kjønn dermed omformes til sosialt kjønn. *Svakheten* i denne tesen er dens entydighet. Entydigheten forklarer jeg ved at patriarkatsbegrepet har styrt forskerens analyse, slik at det ikke er gjort tilstrekkelige forsøg på å drøfte *representativiteten* av funnene eller lete i kildene etter alternative forståelser av kvinnelighet.

Mine innvendinger gjelder ikke den kvinnelighetsforståelse præs har vist var framherskende i medisinske miljø. Mine innvendinger går på den udiskutable gjenneomslagskraft denne kvinnelighetsforståelse tillegges.

Et eksempel kan vise hvordan analysen har fungert. Rosenbeck viser at legene av hensyn til kvinners reproduktive funksjon ville begrense, helst utelukke kvinner både fra intellektuell virksomhet og fra fysiske aktiviteter.⁷ Men hun må selv trekke litt i land når det gjelder ideologiens gjenneomslagskraft i arbeiderklassen. Derimot hevder hun, at selvom vi ikke vet om de medisinske normer ble etterlevet i praksis, hadde de det hun kaller »en form for realitet« når det gjaldt utdanning av pikene i borgerskapet. Hun viser til at da den borgerlige høyere almen skole ble åpnet for kvinner i 1903, var det »en fløy indenfor pigeskolerne« som ville bevare en særlig utdanning som tok hensyn til »de unge Pigers Svagelighed«. Av »hygiejniske hensyn« ble det innført særlige bestemmelser som begrenset det pikene lærte på fellesskolen. Særbestemmelser om lengere skoletid for piker kunne iverksettes i samråd med lege. Bente Rosenbeck legger videre vekt på at det ble en langsom prosess å integrere pikene i utdannelsessystemet, og at selvom kvinner fikk utdanning, forble ekte-skap og reproduksjon det primære i deres liv.

Dermed skulle det være gitt belegg for at legevitenskapens kvinnelighetsforståelse var blitt omformet til en mentalitet med gjenneomslagskraft ihvertfall når det gjaldt borgerlige kvinners skolegang og utdanning.

Men la oss se om ikke kildene kan tolkes omtrent motsatt. Kunne det

⁷ *Kvinnekøn*, s. 67-92, særlig s. 88-92.

ikke like gjerne legges vekt på at den høyere almenskolen *ble åpnet for piker* i 1903, og at *hovedtendensen* når det gjelder middelklassepikers skolegang snarere pekte mot en annen kvinnelighetsforståelse enn den legene formulerte, nemlig at ihvertfall noen kvinner hadde intellektuelle evner som måtte utvikles. Det kan ikke sees bort fra at kvinner allerede i 1875 fikk en – ganske visst begrenset – adgang til å studere ved universitetet. En nærmere analyse av debatten som førte frem til endringer i pikers skolegang og utdanning kunne kanskje kaste lys over spørsmålet om hvorvidt den medisinsk konstruerte kvinnelighetsforståelse her hadde gjennomslagskraft. Noe slikt har præces ikke forsøkt.

Men den norske debatt om kvinners adgang til universitetet som fandt sted tidlig i 1880-årene, synes å kunne tillate visse parallelle observasjoner. Det medisinske fakultet uttalte seg klart negativt på spørsmålet om å gi kvinner adgang til universitetet. Grunngivelsen var – i god overensstemmelse med Bente Rosenbecks teori – at de ville »tabe deres Kvindelighet, at deres Intelligents (ville) udvikles paa Bekostning af deres Gemytsliv«. Kvinner som studenter var ifølge det medisinske fakultet »noget Abnormt«.⁸

Men så kommer det som *ikke* stemmer med Bente Rosenbecks synspunkt. For det første var en av professorene av den motsatte mening, og framholdt at kvinner hadde like gode muligheter som menn for å bli leger.⁹ Det var altså ikke full enighet innenfor den medisinske vitenskapen om hvordan kvinnelighet skulle forstås.

Det viktige er likevel at det medisinske fakultets negative innstilling ikke vant fram. Legens kvinnelighetsoppfattelse fikk ikke gjennomslagskraft, kvinner fikk adgang til universitetsstudier, og dermed til legeutdannelsen. I beste fall fikk legenes kvinnelighetsoppfattelse kun delvis gjennomslagskraft ved de begrensninger som ble beholdt for kvinners akademiske aktiviteter.

Et lignende resonnement kan gjennomføres når det gjelder legenes holdning til kvinners fysiske utfoldelse.¹⁰

⁸ Sitert etter Agnes Frøhlich, *Norges første kvinnelige leger 1893-1920*. Utrykket hovedfagsoppgave i historie, Universitetet i Bergen, 1984, s. 11.

⁹ Ibid., s. 11-12. Blant politikerne som avgjorde spørsmålet i Stortinget, ble det til og med argumentert med at kvinner på grunn av sin natur var særlig velskikket til å være leger. Ibid., s. 12-13.

¹⁰ *Kvindekøn*, s. 80. Det var i det norske borgerskapet rundt 1900 en overveiende positiv holdning til at kvinner utøvet sport. De få advarslene som kom dreiet seg om *moral*, ikke om helsemessige eller reproduksjonsmessige hensyn. Sport ble ganske vist trukket fram som et middel til å gjøre fødslene lettere, men ble også framhevet som en forutsetning for å styrke kvinner i kampen for likestilling med menn på det intellektuelle området. Ida Blom, *Barnebegrensning – synd eller sunn fornuft?*, Universitetsforlaget, Bergen, 1988, ss. 93-95.

Jeg ville mene at denne tolkning av det kvinnelighetsbegrep som dominerte når det gjaldt borgerlige pikers skolegang og utdanning, kan overføres fra norsk til dansk materiale. Med andre ord, gjennomslagskraften for den medisinske vitenskapens definisjon av begrepet kvinnelighet har på langt nær vært så absolutt som præsens hevder.

Den tvetydige mentaliteten

Præsens kommer i *Kroppens politik* med skarpsindige iakttagelser av behovet for å skille to nivåer i analysen av kvinnelighet.¹¹ Det ene nivå omfatter empirisk historie og erfaringer, det andre dekonstruksjon av språket, av tekster og symboler.

Jeg er enig i denne distinksjonen, omenn de to nivå med fordel kan sammenholdes, slik det skjer i *Kvinnekøn*. Men selv når man begrenser seg til å analysere språk, tekster og symboler, kan det etter min mening i den lange periode som her diskuteres, 1880-1960, finnes mer enn en eneste forståelse av kvinnelighet. For å venne tilbake til dialogen som præsens har hentet fra Alice i Eventyrland, vil jeg slå et slag for Alice's spørsmål: kan et ord ka bety forskjellige ting?

Præsens har ikke vært særlig interessert i å undersøke om det fandtes *andre måter* å forstå kvinnelighet på enn den forståelse som den medisinske vitenskapen hadde skapt. Hun har heller ikke hatt øye for mulige meningsforskjeller mellom leger.¹² Her vil jeg peke på at når det legges så stor vekt på kontinuitet og entydighet, blir det vanskelig å forklare forandring.

Præsens nærmer seg i *Kroppens politik* spørsmålet om endring når hun drøfter det komplekse forhold mellom kategori og adferd, og med støtte hos Carroll Smith-Rosenberg hevder at sproget både avspeiler og påvirker samfunnsmessige forhold. Kategorier påvirker adferd, men adferd kan også påvirke kategorier.¹³ I *Kvindekøn* er Bente Rosenbeck imidlertid lite opptatt av å studere endringer. Her betones det konstante.

Om historikeren ønsker å studere forandringer, må det komplekse i mentalitetsbegrepet komme fram. I motsatt fall kan selv en konstruksjon-

¹¹ *Kroppens politik* ss. 134-135. Se også s. 75 sm.st.

¹² Det er for øvrig konstatert at leger i et annet meget sentrale spørsmål, nemlig spørsmålet om barnebegrensning og prevensjon, hadde meninger som dels endret seg over tid, dels i samme tidsrom kunne variere etter alder og politisk og religiøs grunnholdning. Ida Bull, «Norske legers holdning til spørsmålet om barnebegrensning», (Norsk) *Historisk Tidsskrift*, 1977, nr. 4, ss. 398-430. Det blir også for enkelt å slå alle »feminister« og alle »Socialistiske mænd« over en kam, slik det gjøres når barnebegrensning drøftes i *Kvindekøn*, s. 218.

¹³ *Kroppens politik*, s. 98-100.

steori som den Bente Rosenbeck anvender, slå over i tilnærmet essensialisme: legevitenskapens forståelse av kvinnelighet kan bli essens. Det temmelig forskjellige mentale klima som omga kvinnelighet i 1880-årene og i mellomkrigstiden, for ikke å tale om i 1950-årene forsvinner i en analyse som legger så stor vekt på det uforanderlige i den medisinske konstruksjon av kvinnelighet.

Nå hevder præsens at bruk av konstruksjonsteori fører til en vektlegging av strukturer, til en nedprioritering av aktørperspektivet og at mentalitetshistorisk metode ikke er velegnet til å studere forandringer.¹⁴

Jeg er ikke enig i dette. Det finnes ihvertfall innenfor mentalitetshistoriske metoder redskaper for å studere forandringer og for å meisle ut et aktør-perspektiv.

Jacques Le Goff har tatt opp det tvetydige i mentaliteten.¹⁵ Flere mentaliteter kan eksistere side om side, ikke bare innenfor et kollektiv (som f.eks. den medisinske vitenskapen) men til og med hos en og samme person. Der er også pekt på at for Foucault er mentale strukturer ikke bare »fengselsstrukturer«, de har også en viss dynamikk og kan transformeres.¹⁶ Om man følger Foucaults tankegang at mentale strukturer dannes i den sosiale sfære og etterhvert internaliseres, kunne man kaste fram hypotesen at endringer i den sosiale sfæren over tid også vil kunne føre til endringer i internaliserte mentale strukturer. Når Le Goff innfører begrepet »mentalitetsdannende sentrer« – han nevner for middelalderen slottet, hoffet, klosteret og skolen som slike sentrer – gir han oss også et redskap som kun brukes til å analysere forandring. Framveksten av den profesjonaliserte medisinske vitenskapen, legenes organisasjoner, deres tidsskrifter og lærebøker, kan oppfattes som et viktig mentalitetsdannende senter. Dette senteret kan ha supplert det tidligere teologiske mentalitetsdannende senter, representert av kirken og prekestolen. Men i tiden mellom 1880 og 1960 var ingen av disse to sentrene enerådende.

Andre mentalitetsdannende sentrer oppstod, til og med særlige sentrer for dannelse av kvinne-mentalitet. Ikke bare husmororganisasjoner, men sannelig også kvinnesaksorganisasjoner, fagforeninger og de politiske partiers kvinneorganisasjoner med sin møtevirksomhet og sine tidsskrifter, kom til som nye. Kanskje viktigst av alt – de moderne arbeiderboliger, boligkasernene, fellesskapet på fabrikkene, i kontorene og blant lærerinnene på skolene, alt dette blev etterhvert til mer eller mindre vel-

¹⁴ *Kroppens politik*, s. 117.

¹⁵ Jacques Le Goff, »Mentaliteterna, en tvetydig historie«, i J. Le Goff og P. Nora, (eds.), *Att skriva historia*, Stockholm 1978.

¹⁶ P.H. Hutton, »The History of Mentalities: The New Map of Cultural History«, i *History and Theory*, XX, No. 3, 1981.

organiserte mentalitetsdannende sentrer hvor alternative mentaliteter, alternative forståelse av kvinnelighet tok til å dannes.¹⁷

Når Bente Rosenbeck blant alle disse mulige så sterkt framhever husmorbevegelsen – fordi den var den største – og i Dansk Kvindesamfund legger vekt på den mentalitet som avspeiler legenes kvinnelighetsforståelse, mener jeg hun har unnlatt å undersøke hvilke alternative kvinnelighetsforståelser som kan tenkes å ha sprunget ut av nye mentalitetsdannende sentrer. Hun har heller ikke undersøkt om det innenfor et enkelt senter – jeg sikter her særlig til Dansk Kvindesamfund – kanskje fandtes forskjellige kvinnelighetsforståelser.

Dette kommer klart fram i omtalen av Ellen Key og Lis Jacobsen.¹⁸ De trekkes fram som bekreftelse på den gjennomslagskraft den medisinske vitenskapens kvinnelighetsforståelse fikk blant kvinner, eller som representant for »særartstenkningen« og en del av den maternalistiske bevegelsen, altså en konstruksjon av kvinnelighet som samsvarer med legenes. Ganske vist nevner præsens at »hverken Lis Jacobsen eller Ellen Key var hele kvinnebevegelsen« og at »kvindebevegelsen følte sig svigtet« når Key med kraft krevet moren tilbake til barnene. Men den alternative forståelse av kvinnelighet som kan ha ligget bak motviljen, blir kun kort nevnt og presentert som den liberalistiske likestillingsideologi. Forskjelsopfattelsen slog igennem og moderskabet blev centralt, også i socialismen, konstaterer Bente Rosenbeck.¹⁹

Dette utsagnet kan for så vidt være korrekt. Men mitt poeng er at det fandtes en konkurrerende ideologi, en likestillingsideologi, som også hadde sine mentale strukturer, sine forestillinger om kvinnelighet. Denne viktige nyansering av konstruksjonen av kvinnelighet er underkommunikert i disputatsgrunnlaget.

Det hadde ikke vært så vanskelig å gi den en plass. Tidligere framstillinger har kanskje vært vel så opptatt nettopp av likestillingsideologien og av den alternative forståelse av kvinnelighet som den var et uttrykk for.

Susanne Knudsen har i en kort presentasjon av Dansk Kvindesamfund fått fram to leire i denne organisasjonen: likerettss- og likeverdsleiren. Den første var særlig aktiv i de tidligste tiårene av organisasjonens historie, men forsvant på ingen måte senere.²⁰

¹⁷ Ida Blom, »Mentalitetshistorie og kvinnehistorie«, i I. Frederiksen og H. Rømer, (red.), *Kvinder, mentalitet, arbejde. Kvindehistorisk forskning i Norden*, Århus, 1986, ss. 14-16.

¹⁸ *Kvindekøn*, ss. 189-190, *Kroppens politik*, ss. 53-56.

¹⁹ *Kroppens politik*, s. 55.

²⁰ Susanne Knudsen, »Dansk Kvindesamfund, et rids« i Anne Margrete Berg m.fl., (red.), *Kvindfolk. En danmarkshistorie fra 1600 til 1980*. Bind 2, Gyldendal, København, 1984, ss. 305-316.

Hanne Caspersen har trukket fram stemmer som gikk imot å legge ensidig vekt på husmoderligheten.²¹ Anna Koch Schiøler, redaktør av »Kvinden og Samfundet«, var aktiv i Dansk Kvindesamfund i mange år. Ennå i 1930-årene advarte hun i skrift og tale mot husmoderligheten, som hun kalte »en tilsløret Forgudelse af hvad der en gang har været en Kultur af Minder«... »Vi vil ikke lade os herske med ! Vi vil ikke lade os paaføre et os fremmedartet importeret Livssyn, der med Vold fastsætter særlige kvindebestemte Former for Foretagsomhed«. Anna Koch Schiøler representerte en eldre generasjon kvinnesakskvinner, og fortsatte i 1930-årene å prioritere lønnsarbeidet utenfor hjemmet. Hun må ha vært på linje med andre innenfor Dansk Kvindesamfund, som i 1930-årene forsvarte kvinners rett til lønnet arbeid utenfor hjemmet. Hun kan ha stått i en viss motsetning til de yngre sosialdemokratiske kvinner, som f.eks. en Edel Saunte, formann i Dansk Kvindesamfund i 1936. Saunte ville la kvinner velge, og så lønnsarbeid og arbeidet i hjemmet som likeverdige uttrykk for kvinnelighet. Her er det således i 1930-årene tale om to paralelle forståelser av kvinnelighet: En som legger hovedvekt på betalt arbeid utenfor hjemmet, en som vil at kvinner skal kunne velge mellom dette og arbeidet som mor og husmor. Endelig fandtes det samtidig altså også en tredje forståelse av kvinnelighet, en avspeiling av den legevitenenskapelige kvinnelighetsforståelse som kom til uttrykk hos Lis Jacobsen.²²

Den medisinske vitenskap ikke var den eneste aktør når det gjaldt å konstruere kvinnelighet. Det fandtes ved siden av den relativt entydige mentaliteten som Bente Rosenbeck framstiller i sine arbeider, også andre forestillinger om kvinnelighet, skapt av andre aktører. Og hva mere er, i den periode som hos Bente Rosenbeck synes å utgjøre en enhetslig periode hvor legevitenenskapen relativt enerådigt formulerte kvinnelighetsforståelsen – i denne perioden har forestillinger om kvinnelighet skiftet med generasjoner, antakelig flere ganger.²³

Innenfor generasjonene har nok også forhold som borgerlig eller sosialistisk grunnholdning, men kanskje langt mer spørsmål om religiøs overbevisning – kunnet føre til forskjeller i forståelsen av kvinnelighet.

²¹ Hanne Caspersen, *Moderskabspolitik i Danmark i 30'erne. Det modsætningsfyldte moderskab*. Den danske Historikerforening, København, 1985, ss. 39-41.

²² Caspersen viser også at blant kommunistiske og andre fagopposisjonelle kvinner i organisasjonen Arbejderkvindernes Oplysningsforening, var der tale om kvinnen som *arbejderske*. At moderskabspolitik hadde liten interesse blant sosialistiske kvinner, blir selvsagt perifert i en analyse av Dansk Kvindesamfund, men det må styrke antakelsen om variasjoner i forståelse av kvinnelighet og svekke påstanden om entydig gjennomslagskraft for legenes kvinnelighetsforståelse. Caspersen, op.cit. s. 42.

²³ Se f.eks. Ida Blom, »Changing Gender Identities in an Industrializing Society: The Case of Norway c. 1880-c. 1914« i *Gender and History*, 1990, vol. 2, nr. 2, ss. 131-147.

Jeg ville gjerne ha sett en nyansert diskusjon av i hvor stor grad, hos hvem og i hvilke perioder legevitenenskapens konstruksjon av kvinnelighet virkelig fikk gjennomslagskraft slik at den kunne oppfattes som en dominerende mentalitet, en mentalitet som på tross av all ideologi om likestilling mellom kjønnene, førte til nye former for underordning av kvinner. Jeg ville gjerne ha sett en diskusjon av alternative konstruksjoner av kvinnelighetsbegrepet, av hos hvem og i hvilke perioder slike alternativer hadde oppslutning. Jeg ville kort sagt gjerne ha sett en analyse som i høyere grad la vekt på endringspotensialer og på aktørperspektiv. Dette mener jeg skulle være fullt mulig også innenfor rammene av de konstruksjonsteorier som Bente Rosenbeck har valgt.²⁴

Forståelse av konkret virkelighet og begrepsbruk

De arbeidene som ligger til grunn for denne disputasen utmerker seg ved en høy grad av teoretisk innsikt, ved klare resonnementer og en sufistikert videreføring av de ansatser til vitenskapskritikk og nytenkning som er kommet til uttrykk innenfor dansk, nordisk og i vid forstand internasjonal kvinnehistorisk forskning. Det er viktig å gi præsens honnør for alt dette. Men det er også en opponents plikt å peke på utsagn som vitner om usikker forståelse av en konkret fortid, og på uklar begrepsbruk som kan vanskeliggjøre forståelsen.

Dette gjelder utelukkende boken *Kvindekøn*. Her er det til gjengjeld en hel del å gripe fatt i.²⁵ Jeg vil begrense meg til å peke på et enkelt begrep som avspeiler en uklar virkelighetsforståelse, arbeidsbegrepet.

I en diskusjon om hvordan begrepet kvinnelighet er konstruert, må begrepet arbeid ha en sentral plass. Hvilket arbeid kunne forenes med den til en hver tid dominerende forståelse av kvinnelighet, hvilket arbeid stred imot denne forståelsen? Det er imidlertid ikke helt lett å skjønne hva præsens egentlig legger i begrepet arbeide.

En lengere karakteristik av kvindearbeidet på landet etterlater inntrykk av at det omfatter mer enn husarbeide, men at det overveiende har

²⁴ Det kan se ut til at også det kildemateriale som er brukt har skygget for nyansene. Normative kilder som de medisinske lærebøker og artikler som det er lagt særlig vekt på kan tegne et annet bilde av kvinnelighet enn kilder skapt av kvinner, som dagbøker, erindringer og korrespondanse, og jeg ville føye til kvinneorganisasjoners tidsskrifter, kfr. Rosenbecks refleksjoner i *Kroppens politikk*, s. 71.

²⁵ Det er f.eks. ikke enkelt å få tak i om det var ugifte mødre eller velstilte gifte kvinner som tidligst begynte på føde på sykehus, eller hva dette innebar for de som fødte der. Se *Kvindekøn*, s. 158 og 164. Omtalen av fenomenet barnebegrensning blir uklar fordi det ikke skilles mellom det å begrense fødselstallet og de metoder som ble benyttet. Holdninger til barnebegrensning var ikke det samme som holdninger til prevensjon. Se *Kvindekøn*, s. 215-218.

med »reproduksjonen at gjøre«.²⁶ Samtidig oppfattes »kvinnens arbeid på gården« som »et fuldgylldigt erhverv i seg selv«. Dette kan vel neppe sikte på »reproduksjonsarbeidet«? Hva betyr det at kjønnsarbeidsdelingen førte til at »manden var ude, kvinnen hjemme«... »hun ble gift, han blev bonde«? Kan ikke et ervervsarbeid utføres hjemme? Tenk f.eks. på forlagsindustrien, hjemmeindustrien.

Et par sider lenger framme nevnes en undersøkelse fra midten av 1950-tallet, som viste »at $\frac{3}{4}$ af alle landhusmødre deltog i *det egentlige landbrugsarbejde* som høstarbejde, malkning, roelugning. 45% deltog dagligt i *bedriftens arbejde*, især på de små brug«.²⁷ (Mine uthevelser). Er dette noe nytt for 1950-årene? Er dette arbeid ikke i egentlig forstand et ervervsarbeid, en integrert del af husholdets produksjon? Har ikke landbrugets kvinner inntil denne tiden nettopp i høy grad vært beskjeftiget i bedriftens daglige arbeide? Hvis dette er korrekt, hvilket jeg mener at det er, hva skal det da legges i det tidligere utsagn om »mannen ude, kvinnen hjemme« og at kvinnen kun var knyttet til landbruget gjennom ekteskap?

Jeg ville mene at hun i meget høy grad var knyttet til landbruget gjennom sin oppvekst på et gårdsbrug, ved å bli sosialisert inn i alt det arbeide som var inneholdt i en gårdbrukerkones arbeidsliv, og at hun fortsatte å delta i forsørgelsen av hele husholdet gjennom sin aktive innsats i husholdets produksjon.

Den uklare beskrivelse som gis av kvinners arbeide på landet får som resultat at husmoderliggjørelsen trekkes fram som den røde tråd. Selvom det er korrekt at arbeidet med barn, matlaging o.s.v., altså det såkalte innearbeide eller reproduksjonsarbeide, ble oppprioritert fra århundreskiftet, kan det ikke være korrekt til de grader å neglisjere alt det andre viktige arbeid som kvinner i jordbruket utførte.²⁸

²⁶ Omtalen finnes i *Kvindekøn*, s.248. »Meieriuddannelsen ændrede karakter til en faglig uddannelse, som ikke længere kunne bruges hjemme. Kvinderne blev gift, og så ville uddannelsen være spildt. Kønsarbejdsdelingen i bondesamfundet var kendetegnet ved manden ude, kvinden hjemme. Selvom kvindens ansvarsområde rakte langt ud over, hvad vi forstår ved husarbejde, så var det overvejende et arbejde som havde med reproduktionen at gøre. Kvindens »bestemmelse« på landet var at blive gift, og hendes plads var i hjemmet. Hun fik primært et forhold til landbrug gennem ægteskab, hun blev gift, han blev bonde. At kvinder skulle have selvstændigt erhverv var en uhørt tanke på landet, idet det ville være en benægtelse af familien som produktionsenhed og opfattelsen af, at kvindens arbejde på gården var et fuldgylldigt erhverv i sig selv«.

²⁷ *Kvindekøn*, s.251.

²⁸ Noe liknende skjer når borgerskapets kvinner på s.276 beskrives som »uden for arbejdet«... »Kvinder blev en seksuel ressource i forhold til mænd, og seksualitet og moderskab blev det, kvinder kunne »bytte« med for at opnå økonomisk forsørgelse«.

Dette er en forenkling som i beste fall kan anvendes på den aller øverste delen av

Problemet Bente Rosenbeck her har stått overfor er at den klare fokusering på seksualitet, reproduksjon og moderskap har skygget over andre viktige sider av kvinneligheten. Med et uklart arbeidsbegrep, hvor skillet mellom lønnet og ulønnet arbeid, mellom arbeid i familien og utenfor familien blir tegnet slik at kun det lønnete arbeid utenfor familien blir ansette som fullgyldig arbeid, og hvor dette til og med nesten entydig blir tillagt menn, med et slikt arbeidsbegrep blir det vanskelig å få fram forståelser av kvinnelighet som bryter med, eller ihvertfall nyanserer det medisinsk definerte kvinnehetsbegrep.

La meg gjenta at disse uklarheter i første rekke karakteriserer den ene hovedpilaren i disputasgrunnlaget. Med den andre legger præsens tvertimot for dagen en eksemplarisk klarhet og nyansert dømmekraft som hever arbeidet opp til den virkelig gode vitenskapelige kvalitet.

Konklusjon

Det er en opponents plikt å diskutere uklarheter og svakheter i avhandlingsgrunnlaget. Men det er heldigvis også en opponents rett å trekke fram doktorandens fortjenester, de sider av hennes arbeid som flytter grenser, gir ny innsikt og bidrag til å avansere forskningen.

Gjennom de siste 15-20 årene har kvinnehistorisk forskning vært opptatt av hva historie har betydd for kvinners selvforståelse, for kvinners identitet. Det samme er nå så smått begyndt å skje for mannlighet og for menns identitet. Forskningen er på vei fra kvinnehistorie til kjønns-historie, både kvinnelighet og mannlighet studeres som sosiale historiske konstruksjoner. Forskningen er også på vei fra studiet av hva samfunnsendringer har betydd for kvinner til hva kjønn har betydd for samfunnsendringer, til studier av kjønns betydning for samfunnets historie. Elisabeth Fox-Genoveses tanke fra tidlig i 1980-årene om det sosiale kjønnssystem er under videreutvikling til en samfunnsforståelse hvor kjønn gjøres til en av de grunnleggende analysekategoriene på alle

borgerskapet. Den viktige oppgave med å administrere det store hushold, oppsynet med tjenestefolkene, oppsyn med barnestell og barneoppdragelse, tilsyn med familiens syke og/eller gamle, ofte oppsynet med familiens daglige økonomi, innkjøp både til daglig og mer langsiktig forbruk forsvinner. Norsk kvinnehistorisk forskning har vist den borgerlige kvinnes funksjon som forbruker, med den viktige betydning den hadde, ikke bare for familiens økonomi, men også for samfunnsøkonomien, et tema som opptok husmorbevegelsen i meget sterk grad. Se Anna Avdem og Kari Melby, *Oppe først og sist i seng. Husarbeid i Norge fra 1850 til i dag*. Universitetsforlaget, 1985, særlig s. 137. Sibylle Meyer har påvist den viktige økonomiske funksjon endel av tyske borgerlige kvinner hadde i tiden mellom 1879 og 1914. Sibylle Meyer, »Die mühsame Arbeit des demonstrativen Müssiggangs. Über die häuslichen Pflichten der Beamtenfrauen im Kaiserreich« i Karin Hausen, (red.), *Frauen suchen ihre Geschichte*. C.H.Beck'sche Verlagsbuchhandlung, München, 1983, s. 172-194.

plan, hvor det fokuseres på kjønns betydning for å forstå hvordan et samfunn fungerer, på det økonomiske, det sosiale, det kulturelle og det politiske område. Jeg vil mene at man kan tale om et kjønnsystem, hvor kjønn forstås ikke bare i betydningen kvinnekjønn men også i betydningen mannkjønn, og hvor det blir viktig å legge vekt på interaksjonen mellom kjønnene. Ikke bare maktrelasjoner men også avhengighetsrelasjoner må stå i fokus og det må undersøkes hva forandringer i forståelsen av det ene kjønn kan ha betydd for forståelsen av det andre. Kjønnsystemet må utvikles fra den statisk-hierarkiske modellen det ofte er stagnert i, til et dynamisk og dialektisk system, hvor kjønnsrelasjoner og kjønnsforståelse betraktes som kontinuerlig foranderlige kategorier i løpende interaksjon, også med samfunnets økonomiske, sosiale og politiske strukturer.²⁹

Bente Rosenbecks arbeid er et viktig bidrag til denne utviklingen, og grunnlaget for denne disputasen er både rikt og tankevekkende.

Bente Rosenbeck har med sine arbeider brakt den teoretiske og metodiske diskusjonen et langt skritt videre, ikke bare på dette område av historieforskningen, men for historieforskningen som sådan. Hennes gjennomarbeidede refleksjoner, særlig slik de kommer fram i det siste arbeidet, over hvordan den process skal forstås som har omformet biologisk kjønn til sosialt kjønn, vil være en inspirasjon for historikere i tiden framover. Hennes plaidoyer for konstruksjonsteori, for det hun kaller en dobbelt kulturanalyse, virker overbevisende. Dobbeltanalysen tar utgangspunkt i at produksjon av mening ikke skjer i et tomrom, men i en kontekst, i en materialhistorisk ramme, hvor det politiske aspekt, spørsmålet om makt, og kjønnenes sosiale forskjellighet er integrert.

En analyse som *både* fokuserer på det litterære, på språket som avspeiler og transformerer virkeligheten, og på analyser av kvinners sosiologiske anderledeshet, en analyse hvor språket nok avspeiler verden, men hvor det er en verden utenfor språket som påvirker og endrer språket, vil, som præsens har vist, bli en kulturanalyse som omfatter sosialhistorie, kulturhistorie og mentalitetshistorie, og hvor politikk og maktspørsmål integreres. Å operasjonalisere denne analysemodellen kan bli en viktig utfordring for framtidig kjønns historisk forskning.

Dette kan også fremme den vanskelig integreringsprosessen. Bente Rosenbeck slår til lyd for en større satsning på teori- og metodeutvikling, mer gjennomarbeidet teoretisk selvrefleksjon, som en forutsetning for

²⁹ Ida Blom, »Kjønnsystem som element i syntesedannelse« i Liv Marthinsen og Harald Winge, (red.), *Syntese i historieskrivningen*, Den norske historiske forening, Oslo 1992, ss.85-92. Ida Blom, »Refleksjoner over Grunn trekk i norsk historie«, i (Norsk) *Historisk Tidsskrift*, 1992, nr.3, ss.315-319.

integrasjon, og hun framhever at autonomi og integrasjon ikke står i motsetning til hverandre, men tvertom gjensidig forutsetter hverandre. Hun mener at inspirasjon fra post-strukturalismen kan være viktig. Den har økt erkjennelsen av at det parallelt med en fortsatt synliggjøring av viden om kvinner bør gå en forståelse av det viktige i å studere kjønns betydning for sosiale, økonomiske og politiske maktforhold, altså en utvikling fra kvinnehistorie til kjønns historie. Forskningen beveger seg fra å spørre hva den historiske utvikling betød for kvinner, til også å spørre hva kjønn har betydd for den historiske utvikling. I dette ligger det en nøkkel til å analysere betydningen av kjønn også der hvor kvinner er fraværende, og dermed til å »avsløre den ofte taue og skjulte funksjon kjønn har, når et samfunns organisasjon skal defineres«. ³⁰ Ikke minst på dette siste område åpner det seg meget interessante perspektiver for kjønns historisk forskning.

Men Rosenbeck viser med sine tanker om den dobbelte kulturanalyse at poststrukturalismen ikke er den eneste veien til slik erkjennelse. Særlig med sitt siste arbeide bidrar hun på inspirerende vis til en fortsatt fruktbar debatt om kvinne- og kjønns historiens teoretiske grunnlagsperspektiver.

Skulle jeg til slutt få uttrykke et håp for Bente Rosenbecks framtidige arbeide, måtte det være at hun vil stille Klumpe-Dumpe mer avslørende spørsmål og at hun også vil lytte til Alice. Under enhver omstendighet er jeg glad for at hun skal fortsette sitt arbeid med å skifte sol og vinn mellom de to, til inspirasjon for alle som er opptatt av å føre historieforskningen videre i nye og spennende spor.

Ida Blom

Bente Rosenbecks indleverede afhandlinger danner tilsammen en helhed¹, hvis formål er at beskrive kvindeligheden og dens tilblivelse i en bestemt periode af danmarkshistorien og samtidig fremlægge det meto- disk-teoretiske grundlag for dette arbejde. Kvindeligheden analyseres som en konstruktion, skabt og formet af en række ydre faktorer i samfundet. Udgangspunktet er det biologiske køn, men netop biologien

³⁰ Joan W. Scott, *Gender and the Politics of History*, Comlumbia University Press, New York, 1988, s. 26-27. Min oversettelse.

¹ Antaget til forsvar for den filosofiske doktorgrad var foruden de to monografier, *Kvindekøn og Kroppens Politik*, artiklerne »På sporet af kvindernes historie. Historisk kvinde forskning« i *Kvindefællesskaber*, Ålborg 1985 samt »Køn og klasse set i relation til mentalitetsforandringer« in *Mentalitetsforandringer*, Aarhus 1987.

kommer hos Bente Rosenbeck (herefter BR) under skarp kritik, idet det påvises, hvorledes menneskets natur, dets biologi, også ved nærmere studium, viser sig at være foranderligt, historisk og altså en konstruktion. Den periode af den danske kvindeligheds historie der skildres, er tiden 1880 til 1980. Simone de Beauvoir's udsagn »Man fødes ikke som kvinde – man bliver det«, kunne stå som motto for begge bøger. BR lancerede i 1987 sin opfattelse af kvindelighedens udvikling i den populært skrevne »Kvindekøn«² (herefter KV), men har suppleret denne med to afhandlinger, hvoraf den ene rummer en forskningsoversigt over kvindehistorieskrivning, og den anden en gennemgang af mentalitetshistoriens potentiale set i forhold til kvindehistorien. Med den fjerde afhandling, »Kroppens politik« (herefter KP) fra 1992 har BR fremlagt det metodisk-teoretisk grundlag bag »Kvindekøn« samt en gennemarbejdet oversigt over en række nyere forskningsretninger, der efter hendes mening allerede har haft og sikkert fortsat vil have indflydelse på kvinde- og kønsforskningen. Det følgende er en let omarbejdet 2. opposition ved forsvaret af de omtalte afhandlinger.

»Giv mig et fast punkt, hvor jeg kan stå, så skal jeg dreje Jorden«. Dette skal Arkimedes have sagt et par århundreder før Kristi fødsel. Når man har læst BRs to bøger, er man – hvis man ikke var det før – overbevist om, at alt hvad vi har at gøre med er foranderligt og under stadig forandring. Der er ingen faste punkter. Vi kan ønske os tilbage til naturen, men naturen er ikke hvad den har været. Vi har ingen mulighed for at finde noget i menneskelivet, der er ren natur. Når vi rører ved det, er det allerede blevet kultur eller kulturliggjort, som præses ville sige. Og hvad endnu værre er, når noget kulturligt i en periode har været ret stabilt, løber det risikoen for at blive ophøjet til natur, naturliggjort. Præses' sidste bog kunne have heddet: »Fra natur til kultur og tilbage igen«, men hedder »Kroppens politik«.

Der er bøger man lægger fra sig med en mæthedfølelse. En fornemmelse af, at nu er alt der kan siges om den sag sagt. Alt endevendt, belyst, diskuteret og forklaret på bedste måde. Sådanne bøger findes – og intet ondt om dem. Den største ros jeg kan give en bog er imidlertid den, at den giver læseren lyst til at gå videre. Ikke blot at vente på forfatterens næste udspil, men på selv at tage fat. Sådan har BRs bøger virket på mig. De er tit overrumplende, kloge, de er præget af stor og bred indsigt. De ægger til modsigelse, modspil, og ikke mindst som sagt til at man selv går i gang med at studere på ny, læse på en ny måde, afprøve nye teser. Sådanne bøger er guld værd i et forsknings- og undervisningsmiljø som

² Anmeldt i *Historisk Tidsskrift* 1988, s. 377-81.

universitetet. I meget kortfattet form – tit næsten for kort – præsenteres læseren af præses' sidste bog for en bred vifte af indflydelsesrige og prægnante internationale forskeres tanker, ikke primært deres resultater, men netop deres teser og metodisk-teoretiske overvejelser.

KV, der kom i 1987, var morsom at læse på grund af dens basale ide: at præsentere et stykke historie via forfatterens egen. Det er imidlertid først med KP lagt ved siden af, at KV får sit rette perspektiv. KP kan og bør læses som en kommentar og kritik af KV. Præses har således i et vist omfang skrevet sin egen opposition, hvad fremtidige læsere af KV bedes være opmærksomme på.

Omslagene på den første og den sidste bog viser to sider af BR's hensigt med arbejderne. Eva Wulffs omslag om KV er en glad, lidt ufarlig præsentation af kvindelighedens historie. Kvinder, hvis påklædning signalerer forskellige epoker, fra can can til work out. Kvinder, der står alene og ser læserne glad og frejdigt, omend lidt dukkeagtigt, i øjnene. BR har selv valgt omslagsbilledet til KP. Trods fotografiets brune tone er billedet pågående, ubehageligt, både på grund af den kvindelige patients krop og udsatte stilling, og fordi hun ligger til skue for tre påklædte, stående mænd, der tydeligt har magten over situationen. Et præcisere udtryk for medicinens indflydelse og magt over kvindekønnet kunne næppe findes. Kvinden reduceret til kød, næsten på slagtebænken, under mændenes blikke. Mænd, der ikke kun respektfuldt og medlidende tager stilling til patienten, men ser fornøjede, veloplagte, passiarende ud, uden at kvinden synes at være med i den muntre samtale. Begrebet elendighedshistorie melder sig straks. Tonen i KP er slået helt anderledes an.

Først lidt om mindre fejl og mangler. Der er kun ganske få trykfejl. »Kvindekøn« glimrer med sine mange gode og velanbragte billeder, hvorimod billedsiden i »Kroppens Politik« er mindre gennearbejdet. Billederne, fortrinsvis fotografier fra perioden, er ofte udaterede og placeret uden gennemskuelig sammenhæng med teksten.

Den sproglige fremstilling

Præses sans for den levende formidling ses klart demonstreret i »Kvindekøn«, hvor de mange konkrete detaljer giver både miljøer og personer form og farve. Sproget i »Kroppens politik« er til gengæld tungt og undertiden uklart. Teksten har ofte en udpræget akkumulerende karakter. Det virker som om præses i KP har skrevet sig frem til klarhed, til en

virkelig god formulering, som man hilser med jubel. Det havde været bedre, hvis der var sorteret lidt kraftigere inden udgivelsen.

Karakteristisk for stilen er den voldsomme forkærlighed for substantiver. Det giver en meget kompakt fremstilling og tilmed er en del substantiver uforståeligt brugt. Det gælder f.eks. de hyppige referencer til begreberne: demografi, hygiejne og biologi, hvor det ofte er for indforstået eller uforståeligt, hvorvidt der er tale om et fag, et område eller dets indhold. Betyder biologi faget biologi eller den biologiske side af mennesket?

Der bruges nye, ikke altid gode, udtryk, der stammer fra oversættelser. Fra Foucault-litteraturen overtages i-tale-sættelsen og medikalisering (KP s.25), dannet af fransk medicaliser. Fra Foucault stammer også den specielle brug af ordet profession og det afledte verbum professionalisere. Selvom denne brug præsenteres i en note (KP s.85 n.10), virker det alligevel uklart hvad det betyder: »at kroppen blev professionaliseret« (KP s.69).

Særlig forkærlighed har præses for de såkaldte sætningsord, dvs ord, der erstatter en hel sætning, som f.eks. organisering, urbanisering, regulering. De kan bruges forståeligt, men også så massivt, at meningen bliver svær at fatte. »Kvinder deltog også i kvalificeringen af moderen og husmoderen« (KP s.31). »Professionalisering og videnskabeliggørelse af kvindeligheden og kønnet var ensbetydende med en essentialisering og naturalisering.« (KP s.104).

Den uheldigste følge af brugen af disse sætningsord er imidlertid, at læseren snydes for at få at vide, hvem eller evt hvad der er årsag til en handling, til hvad der sker. Jeg kunne gætte på, at BR bruger disse ord, fordi hun ikke har besluttet sig helt for, hvem eller hvad det egentlig er, der driver værket. Hun har placeret sig et lidt usikkert sted mellem strukturalisme og en historieretning, der sætter mennesker som agenter. Man kan give Arkimedes og BR ret i, at det er umuligt at finde et fast punkt, men det bør være klart fra hvilket sted eller hvilke steder man trods alt har valgt at anskue verden.

Også af andre sproglige sammenhænge ses denne usikkerhed og vaklen, når det gælder subjekt-objekt forholdet. »– at føle sig som subjekt for sit eget liv« (KV s.26). Kan man sige det? – »de sociale og økonomiske problemer er i høj grad et kvindeanliggende« (KV s.15). Det betyder normalt, at kvinder bør tage sig af disse problemer, men det er ikke meningen her, hvor det efter konteksten at dømme skal betyde, at det er kvinderne, der rammes af problemerne. Eller: – »der var blevet gjort kraftigt indhug i de ugiftes rækker« (KV s.19). Af hvem?

Denne skrivemåde, hvor agenten er skjult, fremmer en tendens i begge bøger til at fremstille kvinder som ofre, helt konkret som ofre for lægestandens kvindeideologi og medfølgende behandling, der nærmest skildres som konstante overgreb.

Titlen »Kroppens politik« rummer også en brug af substantiver, der gør een usikker på meningen. Er det heldigt? Bogens undertitel »Om køn, kultur og videnskab« er mindre distinkt end »Kroppens Politik«, men en nødvendig tilføjelse. »Kroppens politik« er en svær titel at læse som rummende et agent element. Kan en krop føre politik? Både titel og billede lægger op til den politik der via kroppen føres af de til enhver tid magthavende og indflydelsesrige.

BR signalerer ganske klart i KV, at som regel indtræffer ændringer, når tilstrækkelig mange mennesker har indledt en praksis, som myndighederne så føler sig tvunget til at legitimere via ny lovgivning. Det gælder f.eks. i abortsagen, hvor det meget store antal aborter efterhånden førte til en ændring af lovgivningen. Præses skriver (KP s. 117), om en ændret praksis, der fører til en ændret mentalitet. Hvis kvindernes praksis var afgørende for hvad der skete, er det mærkeligt, at lægernes indflydelse betegnes som overgreb og ikke som gode råd, der frivilligt blev fulgt af kvinderne?

Begrebet konstruktion er centralt i hele bogen. Det forklares udmærket, men jeg må indrømme, at jeg ikke bryder mig om udtrykket. Det er for teknisk, når det anvendes om noget levende. I kap. 1 note 35 gør BR ganske vist opmærksom på, at hun med udtrykket social konstruktion, bevæger sig på det kulturelle og ikke på det individuelle niveau. Derved tages jo nogle forbehold, men alligevel. Kapiteloverskriften »Menneskeproduktion« er heller ikke min smag, når den bliver anvendt uden distance. Der mangler en vækstdimension. Det ville virke mindre provokerende anvendt i forbindelse med den ny genteknologi og reproduktionsteknologi.

Som BR synes jeg, at formidlingen er vigtig, og derfor har jeg ladet disse betragtninger fylde en del.

Tidshorisonten og tidsperspektivet

BR har valgt at arbejde med kvindelighedens konstruktion, dens tilblivelse og forandring, i en periode på hundrede år. Det har den fordel, at man tydeligt får demonstreret, at der sker mange ændringer. Påvisningen af, at der fra lægeligt og politisk hold gradvist bliver lagt en større vægt på moderskabet og dets implikationer er eksempelvis overbevisende fremstillet.

Den store periode, fra 1880 til 1980, behandles oftest uden at det markeres hvilke faser perioden evt. kunne inddeles i. Derfor virker en række af de tidsangivende biord ikke efter hensigt. BR bruger ofte »nu«, »allerede«, »senere« og »samtidig«, uden at man ved, hvad disse tidsangivelser skal ses i forhold til. Også her savnes faste punkter. På samme måde giver angivelser som »nu blev«, »nu kom« og »at noget havde sin rod« uden et bestemt udgangspunkt en meget flagrende tidsfornemmelse. Undertiden trækkes der linier tilbage til 1800, uden at det står klart hvorfor lige her og ikke andre steder?

En anden skævhed ved tidsperspektivet i bøgerne er, at den uvidende læser kan få en fornemmelse af, at alting begynder midt i 1800-tallet, og her tror jeg BR har ladet sig forføre af antropologen Mary Douglas, forstået på den måde, at hun for direkte har overført Douglas' betragtninger. Det er ikke heldigt, at man (KV s. 144) bevæger sig direkte fra fortidens kropsmaling til den stærke make-up i 1920'erne. Man brugte vel f.eks. sminke i rokoko-perioden? Samme kritik vil jeg rette mod billedteksten under konfirmanden (KV s.67), hvor vi får at vide, at menstruationsriter i vores kultur er erstattet af konfirmation.

De mange udsagn om, hvorledes lægevidenskaben overtog kontrollen med befolkningen eller kvinderne fra kirken og præsterne, giver anledning til mange fejlslutninger. F.eks. kunne man få det indtryk (KP s.27 og 31), at det var præsterne, der før i tiden var fødselshjælpere. Jordmodererhvervet er ældgammelt, og selv om præsterne skulle sørge for, at disse professionelle damer ikke fyldte den fødende med overtro, var der vel grænser for deres kontrol med kvinderne.

Kvindebilledet før 1880

Man *kunne* godt læse KV og dens beskrivelse af kvindeligheden fra ca 1800 som om denne var noget ganske nyt, en ny konstruktion. Det er den jo også i den forstand, at intet er det samme. Der *er* et par referencer bagud, bl.a. KP s.55 hvor kontinuitet bagud omtales og andesteds til, at man i årtusinder har ment at kvinder var mænd underlegne både intellektuelt og moralsk, men jeg savner flere henvisninger til kvindebilledet i tiden før, ligesom jeg savner omtale af, at der faktisk eksisterer flere kvindelighedsopfattelser samtidig.

Det er så utroligt vigtigt at få gjort kendt, at kontinuiteten i opfattelsen hos de skrivende mænd har været langt større end variationen. Opfattelsen af kvindens natur findes formuleret af Aristoteles, af Thomas Aquinas, af Rousseau osv. og jeg kan endnu blive forundret over ligheden. Aristoteles beskrivelse af kvindens fysiske egenskaber fra

4. årh. f.Kr. findes næsten ordret i Allers leksikon fra 1908 under artiklen »Køsegenskaber«. Allers: »det ville føre for vidt at nævne de psykiske Ejendommeligheder, hvoraf hvert Køn har sine fremtrædende, men det skal dog nævnes at hos Kvinden har Følelseslivet, hos Manden Intelligensen og Tænkningen overhånden. Manden har en stærkere og skarpere Dømmekraft og en ringere Fantasi end Kvinden.«

Kvindens naturlige, medfødte egenskaber ligger fast. Centralt er det for mænd karakteristisk aktive, for kvinder passive. Den aktive sæd, det passive men nærende menstruationsblod. For kvindernes vedkommende må deres naturlige tilbøjeligheder modvirkes gennem opdragelsen, således at samfundet vil få lydige, underdanige og beskedne hustruer og mødre. Den tyske forsker Karin Hausen har opregnet disse køns karakteregenskaber, således som de ser ud i Tyskland i 1800-tallet³, men ligesom i BRs arbejder kan man hos hende få den fornemmelse, at der er tale om noget nyt. Det er uhyggeligt gammelt! Lige så gammelt som det patriarkalske samfund. I Cornelia Moores bog »The Maidens Mirror«⁴ opregnes de ideale kvindedyder i Tyskland i 16. og 17. årh. De svarer til Hausen's fra 19. årh., og jeg nikker genkendende til dem, hvad middelalderen angår. Generelt bør en pige være føjelig, kysk, stille, flittig, beskeden, from, god. Hendes medfødte svagheder, der skal bekæmpes via opdragelsen er: at hun er liderlig, trættekær, forfængelig, nysgerrig, doven, grådig, vil vise sig. Hun mangler selvbeherskelse og kan ikke modstå fristelser. Dette kvindebilledes ælde forsvinder i BRs sammenhæng.

Kvinden som frelsende engel er heller ikke noget nyt begreb, som man her fristes til at tro. Eksempelvis kendes fra middelalderen den høviske kærlighed, der netop skildrer kvinden, som den der kan forædle og forfine manden, løfte ham opad, både moralsk og socialt. Også Maria skikkelsens rolle som formidler og hjælper til frelse kunne nævnes.

BR anfører (KP s. 162), at der udvikledes en teori om moderskabet som konstituerende element. Jeg er enig i, at man i perioder kan lægge mere eller mindre og forskellig vægt på moderskabets betydning for kvindeligheden, men kvindens evne til at sætte børn i verden har generelt været afgørende herfor. Et citat fra Thomas Aquinas belyser det klart:

³ Karin Hausen; Die Polarisierung der »Geschlechtscharaktere« – Eine Spiegelung der Dissoziation von Erwerbs- und Familienleben. W. Conze (Hrsg.), *Sozialgeschichte der Familie in der Neuzeit Europas*, Stuttgart 1976.

⁴ Cornelia Niekus Moore: *The Maiden's Mirror. Wolfenbütteler Forschungen*, Band 36, Wiesbaden 1987.

Hvis Gud først og fremmest havde villet give manden en medhjælp, havde han skabt en mand til.⁵

Videnskab og religion

BR hævder (KP s.72), at det er nyt, at kønsopfattelsen får et videnskabeligt fundament og bliver til biologi. Og at: »Efterhånden kom de fysiske forskelle til at implicere intellektuelle og moralske egenskaber« (KP s.35). Det er ikke nyt. Igen vil jeg hente et eksempel fra middelalderen: Isidor af Sevilla forklarer, at kvinden, mulier, hedder sådan, fordi hun var mollior, der betyder blød. Den meget indflydelsesrige teolog og professor i Paris, Thomas Aquinas (1225-74), kombinerede netop sin viden fra Aristoteles om kvindens natur med sin læsning af Bibelen, især skabelsesberetningen. Videnskaben lanceret og legitimeret af kirken er en slagkraftig kombination. Efter Reformationen herhjemme kom Mose lov, mosaisk ret, dvs religion, til at have stor indflydelse på vores retsvæsen, på lovgivningen. Her fik religion og jura i fællesskab indflydelse på forvaltningen af køn og kønsovertrædelser.

I både KV og KP bruger BR ofte vendingen, at videnskaben afløser religionen eller overtager dens rolle. Det er naturligvis rigtigt, at der foregår en stigende sækularisering gennem den her relevante periode. Ateisme bliver mere synlig, men man kunne læse BRs arbejder sådan, at kristendommen nærmest forsvinder. At sækulariseringen primært indebærer, at videnskab og religion skilles ad, ses ikke umiddelbart. Meget bastante udtryk for denne afløsning – ovenikøbet i den mindre populært skrevne KP – findes f.eks. i fremstillingen af forholdet til sundhed og sygdom. F.eks. »Børnenes sundhed blev efterhånden vigtigere end børnenes frelse« (KP s.31). Hvordan måles det? Og er det alternativer? Ligeledes (KP s.33): »Kampen mod det onde blev erstattet af kampen mod bakterier« og (KP s.37): »Moralske og religiøse bekymringer for det menneskelige sjæleliv blev erstattet af verdslige bekymringer for, hvad der var sundt og usundt«.

Derimod er det fint set, at snavs og dårlig moral hører sammen. Den snehvide krave og kappe hos stuepigen signalerer også moralsk renhed ⁶.

Det er indiskutabelt, at kirken og kristne institutioner har virket gennem århundrederne som hospitaler, hvor man faktisk efter bedste evne med lægemidler forsøgte at helbrede. Sygdom er helt sikkert af mange troende ulykkeligvis blevet opfattet som Guds straf. Men selvom

⁵ Thomas Aquinas citat gengivet efter Peter Thielst: *Den kønspolitiske Tænkning*, Gyldendal 1977, s. 75 f.

⁶ Jfr. f.eks. Tinne Vammen: *Rent og Urent*, Gyldendal 1986.

man i sidste ende har taget sygdommen som en sådan, har de fleste forsøgt at bekæmpe den, med de bedste midler. Det er absurd at skildre lægekunst og kristendom som uforenelige.

Jeg savner en forståelse for, at også religionen, her kirke og kristendom i Danmark, er en konstruktion. Et historisk produkt, noget, der har forandret sig. Kristendommen har gennem sin lange historie indoptaget mange nye indsigter, både i katolsk og protestantisk tid. Det gælder f.eks. synet på Det gamle testaments skabelsesberetning, der efterhånden i kirken selv blev tolket som en myte. Størstedelen af kirken har i den vestlige verden inkorporeret den nye naturvidenskabelige erkendelse, selvom det holdt hårdt mange steder, da Darwins lære kom frem. Netop på grund af den siden Luthers tid voksende adskillelse af tro og viden, levede kristendommen videre. I min læsning af periodens populærlitteratur, bl.a. »Hjemmet« og det populærvideenskabelige »Frem«, fandt jeg i en portrætartikel fra 1908 om Charles Darwin følgende passage, der illustrerer, hvordan man – og jeg tror det var generelt – opfattede forholdet mellem videnskab og religion. »Hverken Darwins Lære eller nogen anden Aarsagssammenhæng som Naturvidenskaben kan give, formaar at tilfredsstille Menneskers Higen efter at finde en dybere Sammenhæng og Mening i Kræfternes Spil«. BR burde snarere have undersøgt, hvorledes diverse kristne retninger, som perioden i høj grad var præget af, formåede at inkorporere et nyt syn.

Formuleringen: »Lægevidenskabens afløsning af religionen« er således uheldig. Dels fordi den mere eller mindre bevidst slører, at videnskab og kristendom generelt lever side om side, dels fordi afløsning signalerer overtagelse, et brat skift. Der findes dog heldigvis også gode formuleringer som følgende (KV s.117): »Videnskaben havde gradvist udviklet sig bort fra teologiens formynderskab«.

Det er jo tydeligt i KV, der bygger på BRs egen historie, at hun kommer fra et meget ikke-religiøst præget miljø, sikkert meget repræsentativt for småborgerskab i stationsbyen. Dette personlige udgangspunkt for undersøgelse af kvindeligheden i Danmark har bl.a. her givet en skæv vinkel. Den medfører ikke, at det kvindelighedsbegreb, som BR skildrer, er forkert, men dets repræsentativitet er tvivlsom, og dette burde have været stærkere fremhævet.

Noget andet jeg mener går tabt i denne fremstilling, er forholdet mellem kristendommens eller kirkens opfattelse og tidens moral. BR forsøger ikke at skelne mellem moral og tro. I det hele taget savner jeg en mere nuanceret forståelse af forholdet mellem religiøse og videnskabelige opfattelser. Bedst er formuleringen (KP s. 33): »De religiøse og videnskabelige ideologier blandedes undertiden godt sammen«. BR henviser

til forholdene i England i samme periode (KP s.62 note 20), hvor man omkring 1850 begynder at tænke i moral fremfor religion. Det svarer til, hvad Hal Koch skriver om sammenfald af tro og moral omkring århundredskiftet i Danmark.⁷

Moralen tror jeg – i langt højere grad end præses – var præget af en eller anden kirkelig opfattelse og ikke fortrinsvis af lægevidenskabens kvindesyn. Sagen var vel, at de på mange områder gik hånd i hånd, støttede hinanden og netop derfor var slagkraftige! Der er stadig mange, der mener der findes en kristen moral. Andre vil hævde, at deres moral måske nok er influeret af kristendom, men at den principielt blot er humanistisk. Andre igen vil skelne mellem deres kristne tro og almindelig anstændighed. Hovedsagen er, at både religion og diverse ideologier præger menneskers opfattelse af moral, moralsk rigtig opførsel, etc. I dag, hvor sækulariseringen er endnu kraftigere, oplever man stærkt folks religiøse opfattelser i forbindelse med den ny reproduktionsteknologi, abortdiskussioner, organtransplantationer.

Jeg er ikke uenig i påstanden om religionens mindske indflydelse på kvindeligheden, målt på forholdene 1880 og 1980, men vil hævde at den religiøse indflydelse stadig gør sig gældende, til dels forklædt som moral. Vor tids voksende mistillid til, at videnskaben kan klare alle menneskehedens problemer, vil måske igen give moralen en stærkere religiøs basis. Måske vil også lægevidenskabens moral blive religiøst legitimeret? (Jfr. Douglas note 33 i Kap. I KP.)

Forskningens mål

Hvad er et menneske? Hvor meget og hvordan kan et menneske påvirkes og forandres, formes og udvikles? Det er centralt for de humane videnskaber, der pr. definition har de menneskelige forhold som område. Jeg synes, det er interessant og modigt af en forsker at skrive, som BR gør (KV s.321): »Vi skal ikke søge efter sandheden om kønnet, men efter hvad der er smukt og godt«. Jeg får associationer til platonismen og til H.C.Andersen, for hvem digtningen var den kunst, der åbner vore øjne og hjerte for det skønne, det sande og det gode. Det svarer godt til BRs ønske om, at kvinden, kønnet, kroppen, i højere grad bliver gjort til genstand for humanvidenskaberne.

BRs arbejder har bragt meget og meget nyt frem i lyset. BR har tænkt mange forskellige anskuelsesmåder sammen, ikke til een ny teori, men har præsenteret dem sådan, at det er blevet klarere hvad diverse teorier

⁷ *Den Danske Kirkehistorie* Bd.7. Hal Koch og B.Kornerup, København 1958, s. 374.

og metoder rummer af implikationer, når de anvendes. Den beskedne bog, KP, har ikke gjort noget nemmere, hverken forskningen eller tilværelsen, men den har bidraget til større erkendelse, har vist vej i en jungle af forskningsretninger. I kraft af BRs arbejder, især KP, har vi fået et nyt og godt udgangspunkt for fortsatte studier inden for køns- og kvindeforskningen. BRs bøger vil fremover have meget stor indflydelse på dansk og nordisk forskning og vi vil se dem citeret og refereret i mange år frem, både for den konkrete påvisning af kvindelighedens udvikling og skæbne i Danmark mellem 1880 og 1980, men også – og sikkert først og fremmest – for den dybt inspirerende, lærde og kloge gennemgang af en række teoretiske retninger og værker, som har relevans for forskningen indenfor humaniora og såmænd også udenfor. Præses har evnen til at orientere sig, vælge ud, skære igennem, men også til som i KV at give sine resultater kød og blod for ikke at sige krop, så også et ikke-akademisk publikum får del i forskningen.

Nanna Damsholt

CLAUS BRYLD, Den demokratiske socialismes gennembrudsår. Studier i udformningen af arbejderbevægelsens politiske ideologi i Danmark 1884-1916 på den nationale og internationale baggrund. SFAH skriftserie nr. 29, 1992. 577 s. ill.

Berlingske Tidende bragte 12. febr. 1993 et interview med Claus Bryld. Det havde den lidt drilske overskrift *Vejen til den glade socialisme*. Tre udtalelser heri vil jeg tage op her til indledning. De er naturligvis i overensstemmelse med bærende tankegange i hans bog.¹ Den ene går ud på, at Bryld »ikke selv er socialdemokrat, men finder arbejderbevægelsen sympatisk« (jf. s. 34). Den skal jeg vende tilbage til til sidst. Den anden citerer ham direkte for ordene: »I den periode, jeg har beskæftiget mig med var det de politiske ideer, som var styrende for arbejderbevægelsens udvikling. Partiet opstillede langsigtede visioner, og det var med at give Socialdemokratiet en større og større vælgertilslutning« (jf. s. 24, 464). Også denne udtalelse vil jeg gemme lidt. Den tredje endelig konstaterer, at Socialdemokratiet spillede »en væsentlig større rolle i forbindelse med indførelsen af det politiske demokrati i Danmark end liberale historieskri-

¹ Anmeldelsen er en stilistisk let ændret gengivelse af mit indlæg som 2. officielle opponenter ved forsvarshandlingen på Roskilde Universitetscenter den 12. febr. 1993.